

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XVII

Temmuz 1953

Sayı : 67

ARAP HARFLERİNİN İSLÂHİ VE DEĞİŞTİRİLMESİ
HAKKINDA
İLK TEŞEBBÜSLER VE NETİCELERİ
(1862 — 1884)

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Siyasi Tanzimat'ın ilânından sonra üzerinde durulan başlıca meselelerden biri de maarif sahasında islâhattır; bu arada okuma-yazma usulünün kolaylaştırılması, dolayısıyla harflerimizin islâhı ve değiştirilmesi de zaman zaman ileri sürülmüş, münakaşalara yol açmıştır. Bu bahse, 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği konferansı vesilesiyle ilk defa temas eden Münif (Paşa) Efendi'dir. Bir yıl sonra Ahundzâde Mirza Feth- Ali'nin, Bâb-ı âli'ye harflerin tecdidi mevzuunda bir lâyiha takdim ettiğini görüyoruz. Makalemizin birinci kısmında işte bu teşebbüsler hakkında malûmat vereceğiz.

1869'da bir taraftan Londra'da bulunan N. Kemal ile Melkum Han, diğer taraftan İstanbul'da *Terakkî* ve *Rûzname-i Ceride-i Havadis* arasında, Arap harflerinin islâha muhtaç olduğu, Lâtin harflerinin okuma-yazmayı kolaylaştırdığı yolunda münakaşalara şahid oluyoruz; makalemizin II. ve III. kısmında bu hususta ve Şinasi'nin ittihaz ettiği tabî harfleri hakkında izahat vermeğe çalışacağız.

1878'de, Türk-Rus harbi mağlûbiyetinden sonra azınlıklar arasında milliyet hisleri kuvvetlenmeğe başlamış, bazıları, meselâ Arnavutlar, Arap harfleri yerine, kendilerine mahsus bir alfabe kullanmağa, böylece aralarındaki ittihadı kuvvetlendirmeğe temayül etmiş, bunu fiil sahasına da çıkarmışlardır. Bu ve diğer sebeplerle, Namık Kemal'in hususî mektuplarında Arap harflerinin ne tarzda islâhı mümkün olduğuna, Lâtin harflerinin Türkçe'ye ne dereceye kadar uygun olup olmadığına dair fikirlerine rastlarız; makalemizin IV. kısmı bu meseleye ayrılmıştır. V. kısımda ise, Mısır'da Arap harflerinin değiştirilmesi temayülü üzerine, Ebüzziya Tevfik'in bu harflerin islâhı hakkındaki fikirlerinden ve ittihaz ettiği tabî harflerinden bahsedeceğiz.

I.

ARAP HARFLERİNİN İSLÂHİ VE TECDİDİ HAKKINDA MÜNİF PAŞA İLE AHUNDZÂDE FETH-ALÎ'NİN TEKLİFLERİ

Ayıntablı Mehmed Münif Paşa'nın (1828—1910), âzası bulunduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği nutkunda ileri sürdüğü fikirler, harflerimiz hakkında islâhat hareketinin başlangıcı sayılabilir. 12 Mayıs, 1862 (13 Zilka'de, 1278) tarihine rastlayan bu nutkunda, "Cemiyetimiz maksadının husulüne medâr olacak vesailin en kavî ve mühimini bugün size arz-ü beyan ile cümleden akdem bu husus hakkında dikkatinizi dâvet ederim; yâni bizce müstamel olan usûl-i kitabetin islâhı ile, okumak ve yazmak tarikının mümkün-mertebe teshili madde-i mu'tenâ-behâsını söylemek isterim" cümleleri ile başlayan Münif Paşa, hareke¹ kullanmadığımız için Türkçe bir kelimenin muhtelif şekilde, meselâ *اون* kelimesinin üç, *كورك* kelimesinin ise altı türlü okunabildiği, melekeler sayesinde bu cins kelimelerin kolayca okunabilmesine rağmen, mânaları bilinmeyen bazı kelime, bilhassa hasisimlerin kıraatinin imkânsızlığı üzerinde durur; dilimizde Arapça ve Farsça kelimelerin, terkiplerin çokluğu ise, okuma ve yazma meselesini büsbütün güçleştirmektedir. Büyük harflerin mevcut olmaması, hasisimleri diğer kelimelerden ayıramamak mahzurunu tevli ediyor. Avrupalıların yazılarında bu gibi müşküller bulunmadığından, altı-yedi yaşında çocuklar, erkek, kadın, uşak ve amelelere kadar okuyup-yazma öğrenmekte, bizde ise yazımızı öğrenmenin güçlüğü yüzünden halkın fikren terbiyesi mümkün olamamaktadır. Harflerimiz, maarifin neşrine en kuvvetli vasıta olan tabî san'atı için de elverişli değildir; sair milletler otuz-kırk harf sayesinde istedikleri eseri basabildikleri halde, bizde nesh yazı ile bir kitap basabilmek, bunun iki-üç misli hurufa ihtiyaç gösterir. Bu mütalâaları ileri süren Münif Paşa, güçlüklerin önlenmesi için şu iki çareye başvurulmasını tavsiye eder: "Birisi, kelimat yine heyet-i hâzıra üzre ibka olup, fakat alt ve üstlerine harekât-ı malûme ile birtakım işaret-i cedide vazolunmak ve diğeri dahi huruf-i mukta'a ile tahrir olunup, bilcümle el sine-i ecnebiyede olduğu misillü iktiza eden harekât, huruf sırasında yazılmaktadır. Birinci tarık dahi hu-

¹ Hareke tâbiri bu devirde *sesli harf* yerine kullanılmaktadır; *sessiz harfler* ise, *hurûf* kelimesiyle ifade edilmektedir.

sul-i matlaba kâfi gibi görünür ise de, harekâtın hurufta münfek olarak kelimatın zîr-ü bâlâsında bulunması, aşağı veyahut yukarı satıra müteallik olduğu bilinemeyerek teşviş-i zihni müeddî olacağı misillû, hem hurufa ve hem de zîr-ü bâlâsındaki harekâta sarf-ı efkâr ile hayli zahmet çekileceği şöyle dursun, hele teba'at hususunda fevk'al-gaye müşkilâtı dâvet edeceği umûr-ı vâzihadandır; fakat şikk-ı sanîde şu tekellüfat ve müşkilâtın hiçbirisi olmayıp, gerek okuyup yazmak ve gerek kitap basmak için bunun bi'l-vücuhanıyeti bâhirdir" diyor. İkinci şıkta tavsiye ettiği tarzda münferid harflerle, sesli harfler de kullanılarak küçük risale ve kitaplar elifbâlar basılır ve bazı mekteplerde okutulup, tahsilindeki kolaylık tecrübe ile sabit olursa, başlangıçta birçok mânialarla karşılaşılacağına şüphe yoksa da, faydası anlaşılınca halk arasında da teammüm edebilir fikrindedir².

Münif Paşa'nın bu nutkundan ondört ay kadar sonra, Kafkas Kaymakamı Grand-Duc Michel'in El sine-i İslâmiye tercümanlığı hizmetinde bulunan ve Azerî Türkleri'nden Ahundzâde Feth-Alî İstanbul'a gelerek, İslâmlar arasında kullanılan yazı usulündeki müşkilleri ortadan kaldırmak maksadı ile hazırlamış olduğu yeni tarz harfleri Saltanat-ı seniyye'ye takdim etmiş, Sadaret'ce bu harflerin tetkiki ve hakkında mütalâa beyanı, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye havale olunmuştur. Bu münasebetle cemiyet merkezinde iki defa toplanılmış, ilk içtimada Feth-Alî de bulunmuştur. Yeni harflerin mucidi Ahundzâde, İslâmlar arasında kullanılan Arap harflerinin kıraate müsait olmadığı, her kelimenin birkaç şekilde okunabildiği, okur-yazar kimselerin az yetişmesine sebep olduğu, tasavvur ettiği yeni harflerin bu mahzurları önleyeceği ve maarifin neşrinde mühim tesiri olacağı hakkında izahat vermiş, "Resm-i hutûtun umûr-ı diniyeye teallûku olamayıp, bâ-husus hatt-ı kadim ba'd-el İslâm suver-i adideye münkalib olduğundan, resm-i cedidin kabul ve istimaline şer'an dahi bir mâni-i sahih olamayacağını beyan ve işbu usûl-i ceditenin her vechile fevâid ve muhasenâtı derkâr ise de, hakkında kabul-i âmme istihsali derece-i istihalede umûr-ı müşkileden oldu-

² *Mecmua-i fûnun*, Nu. 14, Safer 1280, s. 74 v.d. Münif Paşa'nın nutku, *İslâh-ı resm-i hatta Dair Bâzı Tasavvurat* başlıklı yazı dahilinde ve "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 1278 senesi Zilkade'sinin onüç tarihinde Münif Efendi'nin husus-ı mezkûre dair telâffuz eylediği makalede"dir başlığı ile neşredilmiştir.

ğunu" ileri sürerek, ileride faydası görülür düşüncesi ile, şimdilik hutû-ı saire-i islâmiyeden sayılmasına müsaade edilmesini reca etmiştir. İkinci içtimada Ahundzâde Feth-Alî bulunmamış, müzakere üç esas üzerinde cereyan etmiştir :

I — Kullandığımız harfler islâha ve ikmale muhtaç mıdır ?

II — Ahundzâde'nin icadı olan harfler matlûba muvafık mıdır ?

III — Böyle bir islâhatın ittihaz ve ta'mimi mümkün müdür ?

Müzakere neticesinde, harflerimizin islâhı meselesinde ittifak hâsıl olmuştur. Ahundzâde'nin icadettiği harfler ise, "Tahrirde sühûlet olmak üzere huruf-i kadimenin noktaları ilga olunup yerlerine diğer bir alâmet-i muttasıla vaz'ından ve kelimâtın gereği gibi telâfuz olunması için bâzı harekât-ı cedide ihtirâ ile, bunların milel-i ecnebiye hutûtu misillû huruf sırasında tahririnden ibaret olduğu anlaşılıp, bu suret tamam-ı kelimâtın doğru kıraat olunmasına kâfi olduğu ve mücid-i mûmaileyhin gerek bâzı hurûf-i kadimede icra eylediği ta'dilât ve gerek yeniden ihtirâ ettiği eşkâl-i harekât bir suret-i makbulede" takdir edilmekle beraber, eski harflerimiz gibi bu harflerin de tabîr bakımından külfetli oluşu, kabul edilmemesine sebep olarak gösterilmiştir. Sadâret'e takdim olunan 6 Ağustos, 1863 (20 Safer, 1280) tarihli tahrir suretinde bu izahata ilâve olarak, Ahundzâde'nin Şark memleketlerinde münteşir bâtil fikirleri tezyif maksadı ile yazdığı tiyatro ve hikâyelerinin, Anadolu lehçesine çevrilerek Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından tab'ına karar verildiği, icadettiği harflerin tahsine lâayık olduğu kaydedilmiştir³.

Buraya kadar verdiğimiz malûmattan, 1262—63 yılında harflerimizin islâhı lüzumu teslim edilmekle beraber, fiil sahasında teşebbüse girişilmediği anlaşılır; Münif Paşa'nın ve Ahundzâde'nin fikirlerinden belki ilham alınarak, Cemiyet-i tedrisiye adı ile tesis edilen mektepte (1863—64), talebeye, harekeli olarak basılan kitaplar vasıtası ile tedrisat tecrübe edilmiştir⁴.

³ *Mecmua-i funun*, yıl 2, Nu. 14, Safer 1280, sf. 70 v.d. "Huzur-ı vekâletpenahiye 1280 senesi, Safer'in yirmisi tarihi ile müverrihen Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye tarafından takdim olunan tahrir suretidir".

⁴ İstanbul'da Örtücüler civarında ve 1280 (1863)'de bu mektep, "Teksir-i esbab-ı ulûm ve maarif niyyet-i hayriyesiyle her tarafta mekâtib ve mekris inşa ve küşadına sa'y-ü ikdam olunduğu sırada bâzı ashab-ı hamîyyet ve malûmattan mürekkeb bir encümen-i ilmî teşkili ile, erbab-ı hâhiş ve isti'dadı meccanen oku-

II.

HARFLERİMİZİN İSLÂHİ VE DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA MELKUM HAN İLE NAMİK KEMAL'İN MÜNAKAŞALARI

Münif Paşa ile Ahundzâde Feth-Alî'nin harflerimizin islâh ve tadili hakkında serdettikleri mütalâalardan beş-altı yıl sonra, 1869'da, İran'ın Osmanlı imparatorluğu sefiri Melkum Han'la Kemal arasında aynı mevzuda bir münakaşa açıldığını görüyoruz; sebebi, *Hürriyet* gazetesinde çıkan bir makalede, İslâm çocuklarının talim ve terbiyesi münasebeti ile kaydedilen, "...Bizim çocuklar beş-altı yaşında mahalle mektebine verilip, iki-üç sene bir *Hatm* indirdikleri ve birkaç sene dahi *Tecvid* ile bu *Hatm*'ler tekrar olunduğu ve beş-altı yıllar Sülûs ve Nesh karaladıkları halde, ellerine bir gazete verilse okuyamazlar. İki satır bir tezkire kaleme almak neredede... Yazılmış tezkireyi bile çıkaramazlar. Çocuklar da bir tarafa... Anları okutan hoca efendilerin içinde gazete ve tezkire okur ve birkaç satır mektup ve tezkire yazabilir yüzdebeş nefere çıkmaz; halbuki Ermeni ve Rum ve Yahudi etfali, mahalle mektebine girdikten altı ay sonra kendi lisanınca gazete ve mektup okumağa ve bir sene sonra kendisi mektup yazmağa başlarlar. İkinci sene mukaddimâtı hisabiyeden ve üçüncüde coğrafyadan elzem olan ufak-tefek şeyleri öğrenirler. İmdi bizim çocukların fitrat ve fetanetce bir eksiklikleri mi vardır ki, anlar gibi tahsil-i fevaid edemiyorlar? Hayır, çocuklarda hiçbir kabahat yoktur; yolsuzluk bi'l-cümle usûl-i tahsilindir" cümleleri,⁵ dolayısıyla Melkum Han'ın, *Hürriyet*'e gönderdiği aşağıdaki Farsça mektuptur :

در نمرهٔ حریت ۵۴ در باب تربیت و تعلیم اطفال شرحی دیدم . الحق
ملاحظهٔ حریت شایان هزار تحسین و آفرین است . فی الحقیقه در ممالک اسلام
خواه در آفریقه ، خواه در آریا سیاق تعلیم و تربیت اطفال در پست ترین

tup yazdırmak ve tarih ve coğrafya ve hisab misillü lüzumu olan fenleri öğretmek" gayesi ile açılmıştır (Lûtfi Efendi, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de Maarif Teşkilâtı, Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, yıl 16, Nu. 17 (94), 1 Eylül, 1926).

⁵ Başlığını, *Hudâ kâdirdir eyler seng-i hârâdan güher peydâ* mısra'ı teşkil eden bu makale imzasızdır; Melkum Han'ın makale münasebetiyle yazdığı mektuba cevap veren Kemal olduğuna göre, onun tarafından yazıldığını tahmin ediyoruz (Nu. 54, 25 Rebi' I., 1286 — 5 Temmuz, 1869).

مقام بودنش محال افکار نمی توانست و بعقب ماندن ملت مزبور از عالم مدنیت و ترقی همین معنی را اسباب عمده قرار دادن اغراق نخواهد بود. مادی که در اسلام خط جدید اختراع ننموده و سیاق سهل و آسان در تعلیم و تربیت اطفال پیدا نگرداند، ترقی برای اسلام بدرجه ملل اروپا از جمله متمنعات است. سیاق حاضره حروف برون حرکه نوشته میشود بهیچ وجه بترقی ملت اسلام امداد و معاونت نتواند کرد و يك طفل پس از سه سال تحصیل نمیتواند کرد بفتح کاف فارسی را کرد بضم کاف عربی یا کرد بضم کاف فارسی یا کرد یکسر کاف فارسی بخواند و گاهی بواسطه يك نقطه محرم مجرم میشود.

این معنی را بعض از غیرتمندان ملت اسلام بخوبی درک کردند. من جمله در قفقازیه از اهل اسلام میرزا فتح علی آخوندزاده که از جمله مردان فاضل و غیور است. باین نکات ملتفت شده و رساله در صعوبت قرائت خط اسلام که در زمان حاضر مانع هزار گونه ترقیات است نوشته و با خط اختراعی خود که حرکات با حروف مخلوط نوشته میشود. در سنه ۱۲۸۰ هجری باسلامبول آورده، بمجلس علمیه عثمانیه تقدیم کرد گفتگو و مباحثه که در آن مجلس در باب تغییر یا اصلاح خط در میان گذشته. در نمره ۱۴ صفحه هفتادم روزنامه موسوم به مجموعه فنون جمعیت علمیه عثمانیه ثبت کرده اند. هر کسی رجوع بانجا بکند. خواهد دید که در اسلامبول نیز سالها ملتفت باین معنی شده اند و دور اندیشی آن فاضل هنرمند را قبول کرده اند مع هذا اهل مجلس به معاذیر ناموجه متمسک شده بمقام چاره و علاج اصلاح خط حاضر بر نیامده و از این چنین کار عمده که بر بقا و ترقی ملت اسلام اسباب بزرگ است، صرف نظر کردند.

تقریباً دو سال از این روزنامه خبر نیز باین معنی برخورد شده بود. ولی افسوس که بمقال خود امتداد نداد. این اوقات که حریت لسان حق کوی در این باب باز کرده. از خدا مسئلت میکنم که تأثیر تام بکلام حریت عطا فرماید و اغراض از قلب منکرین امر زایل نماید.

هر صاحب انصاف و بصیرت از ته دل اقرار میکند که با این الفبای حاضر محال است ، اطفال مسلمین بقدر عشر اعشار اطفال ملل دیگر میتواند ترقی کنند . مردان عاقل و حیثکاران اسلام باید کاری بکنند که در الفبای اسلام حرکات با حروف مخلط نوشته بود و جمیع نقاط ساقط گردد و باید دول بزرگ اسلام در این ماده اتفاق مخصوص بکنند . اما از طرف دیگر مانند غرض بعضی از علمای عصر که بجز خود بینی و خود خواهی و خود پرستی خیال و مقصود دیگر ندارند . يك مانع بزرگ و سد سدید در میان هست . اما این سد را چگونه از میان میتوان برداشت و ایا بر آن صنف علما چگونه این نکته را ثابت و مدلل میتوان کرد که تا ایشان بدانند باین حالت حاضره و باین بی علمی و باین انکار مطلق ایشان از علوم و ترقیات فرنکستان ، دین اسلام روز بروز ضعیف گشته رو بانهدام خواهد گذاشت .

يك كلمه نقص و قصور تعلیم و تربیت اطفال مسلمین از سبب القیاست . بی خبری و محرومی ملت اسلام از ترقیات حاضره از عیب القیاست . ضعف و ناتوانی و مسکنت اسلامیان از عیب القیاست . نایابی حقوق ازادی ملت و عدم امنیت جان و عرض و مال عیب القیاست . خرابی راهها و کثرت جور و ستم و قلت عدل و انصاف در میان مسلمانان از عیب القیاست . يك كلمه وجود هزار قسم مکروهات از عیب القیاست . ان طوری که سال قبل مخبر در اصلاح نوشته بود . اگر اجرا میشود . باعث يك اشکال جدید در خط اسلام میکردید . شخصی از غیرتمندان و نیکخواهان اسلام چند ماه قبل در اسلامبول در باب اصلاح خط در اهتمام بود ولی تعصب علما باهتمامات او غالب آمد و سعیهای او را علی الحساب بی ثمر گذشت .

حریت همت کرده عیوبات سیاق تعلیم اطفال مسلمین را خوب بیان کرده بود . ولی يك همت دیگر نیز لازم است که راه چاره را بنماید تا اهالی اسلام بدانند چه باید بکنند . ایا همین خط اختراعی اخوندزاده حرکه را

با حروف مخلوط بنویسند ، یا خیر اشکال حروفات را بصورت مقطعه مانند خط اختراعی شخصی که در اسلامبول است تحریر نمایند و یا این بهمان طور که مخبر در نمره ۴۸ مؤرخ ۱۳ جمادی الاولی نوشته بود ، اشارات رقمی در بعض کلمات بفوق کلمه بنویسند ؟ در هر حال از حریت خواهشمند هستم که از مناسب . بر آن عقیده خود را در این باب در حریت بیان نماید و اگر مائل باشد از نمونه خط میرزا فتحعلی اخوند زاده و آن شخصی دیگر که بحروف مقطعه نوشته به مطبعه حریت خواهم فرستاد .

Görülüyor ki Melkum Han, bu mektubunu yazmasına sebep olan makaledeki tahsil ve terbiyede takip edilen usûllerin fena olduğu fikrine iştirakle beraber, Arap harflerinin mahzuru üzerinde durmaktadır. Melkum Han'a göre, İslâmlar alfabelerini islâh etmedikçe, talim ve terbiyede kolaylık, dolayısıyla Avrupa medeniyeti seviyesine yükselebilmek imkânsızdır. Arap harfleri ile okumanın güçlüğüne temasla, bunun bazı gayret-mendler tarafından idrak olduğunu, Ahundzâde'nin ihtirâ olan hareketlerin harflere merbut yazıldığı alfabenin, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ce takdir edilmekle beraber reddi ile, İslâm memleketlerinin terakkî sebeplerinin en mühiminden sarfınazar edildiğini, iki yıl önce *Muhbir* gazetesinde de harflerin islâhı meselesi ele alınmakla beraber⁶, bu müdafaanın da

⁶ İstanbul'da neşredilen *Muhbir* gazetesinin 48 numaralı nüshasında, Melkum Han'ın bahsettiği tarzda bir yazı yoktur; yalnız 22 Mayıs, 1867 — 18 Muharrem, 1284 tarihli nüshasında (Nu. 51), "Osmanlı Ermeni milleti hünerverâ-nından Ohanes Efendi'nin çelik üzerine kazdığı tarz-ı cedid hurûfatı görülmüş ve mezkûr hurûfat şeyh-i sanî semahatlı Mustafa İzzet Efendi Hazretleri'nin yazısı üzerine kazılmış olduğu bu defa çıkan nümûne varakalarından anlaşılmıştır. Artık hattının derece-i nefasetini ta'rif iktiza etmez; fakat mumaileyh Ohanes Efendi tezayüd-i menafi-i maarif-i milliyemiz cihetine bir suretle hizmet etmiştir ki, ne türlü tahsin ve takdir olursa becadır doğrusu. . Amma bu misillü şeylerin ikmali hayli masrafla vücude geleceğinden ve her bir adamın dahi buna kuvve-i maliyesi müsaid olamayacağından bu eser-i nefis dahi noksan olarak kalmış ve maarif tarafına mensup olduğu için mucib-i tecessüfümüz olmuştur. İşte mülkümüzde bunun gibi bir eser-i nâfiin sahibi mümkün mertebe mükâfat görse ve meydana koyduğu hüneri birtakım vatanını seven sahib-i iktidarın yardımları ile ilerilese, az vakit içinde mülkümüzde terakkice pek büyük âsâr meydana çıkar" deniliyor. Melkum Han'ın Arap harflerinin islâhı hakkında kaydettiği yazı, Suavî'nin Londra'da, Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına ve ilk sayısını 31 Mayıs, 1867'de neşrettiği *Muh-*

devam etmediğini, yine İstanbul'da birkaç ay evvel bir şahıs tarafından, harflerimizin islâhı ileri sürüldüğü vakit ise, bu faaliyete, âlimlerin teassublarının galip geldiğini kaydediyor. İslâm memleketlerindeki zâf ve meskenetin, can, mal, ırz emniyetsizliğinin, cevri sitem çokluğunun, adl-ü ihsan azlığının, bir kelime ile bütün fenalıkların sebebini Arap alfabesinin kifayetsizliğine atfeden Melkum Han, *Hürriyet*'ten şu üç şeye cevap istiyor :

I — Ahundzâde'nin, sesli harflerin sessizlere merbut olarak yazıldığı alfabe sistemi mi ?

II — İstanbul'da bir şahsın ihtirarı olan harflerin, muttasıl değil münferid surette yazılması ileri sürülen alfabe sistemi mi ?

III — Yoksa, *Muhbir* gazetesince tavsiye olunan, hareketlerin harflere merbut olarak değil, kelimelerin üzerine ayrıca yazılması fikrini müdafaa eden alfabe sistemi mi uygun görülüyor? Bu hususta *Hürriyet*'te neşriyatta bulunulmadığını yazarak, eğer böyle bir temayül gösterilir ise, Feth-Alî Ahundzâde'nin ve diğer şahsın tavsiye ettiği harflerden nümune olarak göndermek istediğini bildiriyor⁷.

bir'in 48 inci sayısında olsa gerektir. Ankara'da bu gazete koleksiyonunu bulabilmek mümkün olmadı.

⁷ Melkum Han'ın, mektubu, "Zatı, dirayet ve hamîyyetle ma'ruf bir fâzıl-ı maarif-simât tarafından matbaamıza şu Farsî-ül ibâre lûtfnâme gönderilmiştir" notu ile neşredilmiş, fakat adı tasrih olunmamıştır; yazıldığı tarih 4 Reb'i il, 1286 dır (*Hürriyet*, Nu. 59, 30 Reb'i il, 1286, 9 Ağustos, 1869). Ebüzziya Tevfik, Kemal'in, Arap harflerinin islâhı ve değiştirilmesi hakkındaki bir yazısını neşrederken, bunun onaltı sene evvel Melkum Han'a cevap olarak yazıldığını kaydediyor; fakat nerede neşredildiğinden bahsetmiyor (*Mecmua-i Ebüzziya*, Nu. 43, Gurre-i Rebi'-ül âhir, 1302, sf. 1356). Bu, Kemal'in *Hürriyet*'te çıkan makalesidir. *Hürriyet* neşrinde, makalenin baş kısmında "Bundan mukaddem bir zat-ı kâmil tarafından aldığım Farsî mektup (Ki meâlî etfâl-i müsliminin ta'lim ve terbiyelerindeki noksan ile, millet-i İslâmiye'nin terakkیات-ı hâzıradan mahrum kalarak mübtelâ-yi za'f-ü nâtuvânî ve meskenet olması ve aralarında emniyet-i hukuk ve emniyet-i can ve ırz ve mal mevcut ve mu'teber olmaması ve cevri zulmün kesreti ve adl-ü ihsanın killeti ve'lhâsıl her türlü mekrûhatın vücûdü bi'l-cümle elifbânın noksanından hâsıl olduğunu beyandan ibarettir), 59 numaralı nüshamızda dercolumuş ve bu bâbta olan mütalâamız andan sonra gelecek nüshaya ta'lik kılınmış ise de, şu huruf bahsi hemen o hafta İstanbul'da dahi başlamış olmağla, oradaki erbâb-ı kalemin hulâsa-i efkârını bilmek için, bu güne kadar tevkîf edilmiş idi. İşte şimdi elsin-i saire-i İslâmiye hakkında müdavele-i efkârı onların ehline terkederek, yalnız Türkçe'ye mahsus olmak üzere berveç-i âti mülâhazatımızı beyana ibtidar ederiz" cümleleri vardır (Nu. 61, 15 Cemâda 1., 1286, 23 Ağustos, 1869).

Harflerin, ait olduğu lisana dahil kelimeleri aynı aynına ifadeye elverişli olmadığı takdirde değiştirilmesinin veya islâhının zarurî olduğunu ileri süren Kemal, Melkum Han'ın mektubuna yazdığı cevabında harflerimizin harekesiz olmak cihetiyle kıraatte, Türkçe'de bulunmayan bazı sesleri ihtiva ettiğinden imlâ bakımından, bitişik surette yazıldığı için de basım sahasında meydana getirdiği güçlükler dolayısıyla islâhında herkesin müttefik bulunduğunu, islâh düşünüldüğü halde ise, akla en evvel harflerin bütün bütün değiştirilmesi meselesi geldiğini, bunun ne gibi mahzurlar tevliid edeceğini anlatır: Eski eserlerimizin bir asırda yeni harflere çevrilmesi, aksi halde bunların istifadeden sâkit tutulması iktiza eder; okuyup-yazma bilenlerin tekrar heceden, karalamadan başlamağa, yeni harflere alışmak için hayli zaman sarfına muhtaç olmaları, böyle bir yeniliğin herkes tarafından kabulünü güçleştirecektir. Herkesin fedakârlığa katlanacağını da farzederek, böyle bir yeniliğin zarurî olup olmadığı hakkında düşüncelerine geçiyor :

Memleketimizde türlü belâların menşei bilgi noksanlığıdır; fakat bunu harflerimizin kifayetsizliğine hamledemeyiz; çünkü okumağı kolaylaştıran harfler ve hareketler değildir, ancak mânası bilinen kelimelerin yazılış şekillerine alışmak sayesinde okumak mümkündür. "Esas müddeâmızı müeyyed elimizde bir delil-i alenî duruyor: İngiliz lisanının her hareketi dört-beş türlü kıraate kaabil olduğu gibi, birçok kelimelerinde, nice okunmaz veya mevzuuna mugayir sadâ verir harfler mevcut olarak, bu cihetle kıraati âdetâ elsine-i İslâmiye kadar es'ab iken, gerek İngiltere ve gerek İngilizce söyleyen Amerika cumhuru ahalisinde kaç kişi bulunur ki okuyup yazmak bilmesin ve lisanlarında mevcut bulunan kelimâtın aynen tasvirine muktedir olan İspanyollar, kaabil midir ki maarifce İngilizler'e, Amerikalılar'a kıyas kabul etsin. Araplar vaktiyle bulundukları yerleri dâr-ül fûnun-ı âlem ettiler; kullandıkları huruf yine bu idi" cümleleri ile fikirlerini tevsik ederek, "Şu tebdil-i huruf dâiyesi daha yakın vakitte İngiltere'de ve Fransa'da dahi zuhur ettiği halde, biraz müddet mecalis-i bahs-ü münâzarada devam ettikten sonra, lüzumsuzluğu ve mahzuriyetinin faidesine galebesi sâbit olarak unutulup gitmiştir" diyen Kemal, "Hâsılı demek isteriz ki, biz eşkâl-i hurufumuzun esasen tagyiri efkârında değiliz", "Muhafaza-i hâl-ü hâzır efkârının düşmanlarından bulunduğumuzdan, hattımıza kaabil olacak islâhatın icrasına samimî tarafdarız" dedikten sonra, harf

islâhı hakkında o zamana kadar ileri sürülen fikirleri kayd ve tenkit ederek, kendi mülâhazalarına geçer: “Bizim efkârımıza gelince, mâdem ki elifbayı Arabca’dan almışız ve mâdem ki lisanımızda bu kadar Arabî kelimât mevcuttur, anın hâliyle ibkasından başka çare olmadığını itiraf ile, andan sonra Türkî’de zaid olan harfleri aramak lâzım gelir. Arabî’nin elifbasında Farsî’den *p* ve *ç* ve *j* ve *k* harfleri yok imiş, fakat sonradan noktalar ilâve ve ihtirâ ile alınmış. Türkî’nin ise üç türlü *kâf*’ı daha var ki biri *yâ* ve biri *nun* gibi okunur ve biri de kendine mahsus ayrıca bir sadâ verir, *beğ* ve *gönül* ve *Tanrı* kelimelerinde olduğu gibi. . . İşte *yâ* sadâsı veren *kâf*’ın *yâ* gibi altına iki, ve *nun* sadâsı veren *kâf*’ın *nun* gibi üstüne bir nokta konulsa ve *Tanrı*’da olan ve lisanımızda pek nâdir bulunan *kâf* bâzı matbuatta görüldüğü vechile iki kollu *kâf* şekli ile yazılsa, elifbâımızın hurufca bir noksanı kalmaz”. Kemal makalesinde, Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin kolay okunabilmesi için ne tarzda hareketlenebileceğini, misaller vererek anlatıyor. Bu tarz değişmeler, Türkçe’ye mahsus olduğuna göre, şer’en de mümâneat edilmeyeceği kanaatinde, fakat aklen mümâneat olunacağından endişelidir. Bunun için her şeyden evvel, insanın mânasını bildiği kelimeyi harekesiz de olsa doğru okuyacağını, mânasını bilmediği bir kelimeyi ise doğru okumakta bir fayda bulunmadığını düşünerek, “Hocası ve kitabı ve usûl-i tahsili muntazam bir veya birkaç sıbyan mektebi yapıp da, hurufumuzun, Avrupa’ya nisbet mâni-i tahsil olup olmadığını fi’len tecrübe etmek ve anın üzerine zaruret görünür ise ashab-i iktidardan mürekkeb bir cemiyet marifeti ile iktizasına göre” islâha teşebbüsü tavsiye eder. Makalesini, “Lâkin bunu kim yapacak? devlet Denilir ise, anın dünyada en memnun olduğu şey cehalettir; çünkü indinde her ne surette olur ise olsun, şediden mültezem olan âsâyış-i ekâbir ve muhafaza-i hâl-ü hâzır hususlarına bir vakt hâlel getirmiyor;; halbuki maarif bu zulm-ü ihmâlin düşman-ı câmı olduğunda şüphe yoktur. Efrad denildikte ise, Allah versin duâsından başka hiçbir söz bulamayız. Her ne ise biz hâtırımıza geleni beyan ettik, erbâb-ı maarif tarafından bu bâbta tashih-i bahse himmet olunacak olur ise, ma’al- ihftihar gazetemize dercolunur” cümleleri ile bitirir.

Bu makaleden sonra yine *Hürriyet* gazetesinde, *Terakkî* gazetesindeki neşriyata cevap olarak, imzasız bir yazı mevcuttur; müteakip nüshadan itibaren ise Kemal’in *Hürriyet*’te neşriyattan el çektiği için, bu münakaşanın da böylece sona erdiğini görüyoruz.

III.

TERAKKÎ VE RUZNÂME-İ CERİDE-İ HAVADİS ARASINDA MÜNAKAŞA

VE

ŞİNASÎ'NİN İTTİHAZ ETTİĞİ HARFLER

Terakkî gazetesi ile *Ruznâme-i ceride-i havadis* arasındaki münakaşa, Melkum Han'la Kemal'in *Hürriyet*'teki mübahasesiyle aynı zamana rastlar. Münakaşaya yol açan, Hayreddin Bey'in, muharriri bulunduğu *Terakkî*'de, *Maarif-i Umumiye* adlı makalesinde harflerimizin değiştirilmesini ileri sürmesi ve Ebbüzzıya Tevfik'in bu münasebetle aynı gazetede neşredilen mektubudur.

Hayreddin Bey'in makalesinde, Türkler'in, harflerini cedlerinin bir eseri bergüzidesi ve milliyetlerinin bir alâmeti saydıkları kaydedildikten sonra, kullanılan harfler değiştirilmedikçe, terakkinin müşkil olacağı, bu harfler ile okuma-yazma öğrenmenin fazla zamana ihtiyaç gösterdiği, bu sebeple riyaziyat, hikmet, coğrafya, kimya v.b. fenlerin tahsiline vakit kalmadığı, Ruslar'ın müstamel harfleri ile tahsilin güçlüğüne gözönüne alarak şeklen güzel olmamakla beraber öğrenilmesi kolay bir yazı kullanmağa başladıkları ve eski harflerinin ancak kütüb-i mukaddeseye münhasır kaldığı, memleketimizde de *Kur'an*'ın hurufâtı, havî olduğu hakikatler gibi bakî kalmak üzere fûnun, idare ve ticaret için eski harflerin daha sade ve kolay bir usule tebdili lüzumu, bunun tehakkuku için, muktedir kimselerden mürekkep bir komisyon teşkili üzerinde durulur. Böyle bir islâhatın politika bakımından da faydası görülecektir; memalik-i mahrusa ahalisi de, tahsili kolaylaştıran bu harfleri kullanacak, böylece, ittihad te'min edilecektir.

Ebüzzıye Tevfik bu münasebetle yazdığı makalesinde, yukarıda kaydettiğimiz fikirleri sırasıyla cevaplandırmıştır. Bir maddenin islâhı için, esas mesele ile alâkası olmayan mezhep, milliyet gibi şeylerden bahsetmeği lüzumsuz saydığını kaydederek, Namık Kemal gibi, o da, memleketimizde maarif terakkisi için harflerin değil, tahsil usulünün değiştirilmesi fikrini müdafaa eder. Avrupalılar'ın maarif sahasında ilerlemeleri harflerine isnad olunamaz; çünkü, memleketimizde Cemiyet-i tedrisiye'nin, vesaitinin noksanlığına rağmen ittihaz ettiği yeni kaideler sayesinde, haftada üç gün birer saat verdiği dersler neticesinde, harflerin şekillerini bile tanımayan talebeler, halkın

anlayabileceği yolda yazılmış harekesiz risaleleri okuyabiliyor; diğer taraftan Berr-üşşam ve Lübnan gibi halkı Arapça konuşan yerlerde tahsil kaideleri tanzim edilmiş mekteplere devam edenler, Garp milletlerinin çocukları gibi üç-dört ay içinde dillerini okuyup yazmağı öğrenebiliyorlar. Riyaziyat, hikmet, coğrafya, kimya gibi fenlerde, kendinden sonraki milletlere yol gösteren Araplar olduğuna göre, bu fenlerin Arap harfleri ile tahsili imkânsız değildir; maarif ve fennin en yüksek zirvesine erişen Endülüslüler de aynı harfleri kullanıyorlardı; bunlar arasında pek çok ilim adamının yetiştiğini Avrupa tarihleri de kaydettiğine göre, tahsili güçleştiren, kullanmakta olduğumuz harfler değil, bunların tedris usulü olduğu meydandadır. Harfler, Hayreddin Bey'in iddia ettiği gibi fününün kapısı değildir; anahtarıdır, biz elimizdeki anahtarın nasıl kullanılacağını şaşırıp yanlış kapıları açmağa çabalamamızdan dolayı zahmet çekiyor ve bu yüzden faydasını idrâk edemiyoruz. Rusya'da harflerin sonradan icad ve ittihazının sebebi, orada eski harflerin kullanılışından kaldırılmasına kadar lüzumlu fenlerin tedvinine faydası olmamasındadır. Dünyayı aydınlatan ulûm ve maarif ziyası ise bizim harflerimizden doğmuştur; bütün bunlar inkâr edildiği zaman, harflerimizin değiştirilmesi iddiası da kabul olunabilir. Kullandığımız harfler değiştirilir ise, Avrupa'da bulunanları saymasak da, Afrika ve Asya kıtalarının muhtelif yerlerine dağılmış bulunan İslâm milletlerinin bin seneden çok zamanda ortaya koyduğu eserleri, yeni harflere çevirmek icabedecektir ki, buna hiçbir suretle imkân yoktur. *Kur'an* için başka, fünün, ticaret ve idare için başka harfler kullanmağı tavsiyeye gelince, bir lisanı söylemeği beceremeyen birini, iki lisanla konuşmağa zorlamak gibi yersiz bir tedbirdir. Kavimlerin ittihadına vesile de müşterek harf değil, müşterek lisandır. İşte bu sebeplerden dolayı, harflerin değiştirilmesi kimse tarafından tervic olunamaz.

Ebüzziya Tevfik, yukarıda hulâsa olarak naklettiğimiz makalesine, "Hâsılı bizde kıraet ve imlâ gibi âdi şeyler için üç-dört sene uğraşıp, tahsil zamanı olan gençlik evânını izâ'a cylemekliğimize hurufun sebeb-i mutlak farz olunması, hakikat-i hale adem-i vukuftan neşet edip, dünyada ma'rifetce birinci dereceye vâsıl olan İngiltere ve Amerika halkının lisan-ı müşterekinde dahi kıraet ve imlâ hem men müşkilâtca Türkçe derecesine mütekarib ve belki daha galib iken, anlarda yüzde doksanı okuyup yazmağı bildikleri ve Fransız lisanı hele imlâca olan zevaid ciheti ile Türkçe'den es'ab iken, anınla

teallüm eden milletin tahsiline su'-i te'siri görülmedikten ma'dâ, bayağı Avrupa'ca lisan-ı umumî hükmüne girdiği münker değildir. Öyle ise Türkçe'nin imlâ ve kiraetce bunlardan daha sâde ve sehil-ül istifade olmasıyla beraber, bu kadar müddet ve emek sarfiyle yalnız dürüstçe okuyup yazmaklığın ele getirilebilmesi kabahati hurûfa verilmeyip, mebâdî-i tahsilde mer'î ve müttehaz olan usul-i muzir-reye atfolunsa ve tebdil-i hurufa sa'yolunduğu kadar, ta'dil-i usûle himmet sarfedilse, yakın vakitte semerât-ı nafiasının müşahede olunacağı, hakikat-i hâle vâkıf olan zevat indinde bedihiyattan ma'-duddur" cümleleri ile son verir⁸.

Görülüyor ki Ebüzziya da, Kemal gibi, harflerin değiştirilmesine değil, islâhına taraftardır; her ikisi de memleketimizde okuyup yazmayı güçleştiren, dolayısıyla Avrupa milletlerinden maarif sahasında geri kalmamıza yol açan sebebi, kullanılan harflerde değil, tahsil usulünün fenalığında buluyorlar.

Bu makaleye cevap olarak neşredilen imzasız varakada, Ebüzziya'nın taassubundan bahsedilerek, Cemiyet-i tedrisiye'nin takib ettiği tedris usulü sayesinde avamın anlayacağı tarzda yazılmış eserleri talebelerin birkaç ayda okudukları ve Arap alfabesinin mükemmelliğini isbat maksadı ile Araplar'ın ilim ve fende ileri gitmelerinin delil gösterilmesi fikrine itiraz ediliyor. Müellif, yalnız halkın anlayacağı sadelikteki eserlerin değil, her türlü eserin okunabilmesi gerektiğini, Araplar'dan önce ilim ve fen sahasında Mısırlılar'ın da terakki gösterdiklerini, fakat hiç kimsenin bunu hieroglif kullanmalarına atfedemeyeceğini söyleyerek, biraz muevzudan uzaklaşmıştır. "Bir de, eslâf ve ecdadımızın vaz'eyledikleri esası ta'dil ve islâh etmekten korkuyoruz. Bir esas mevzuu islâh ve hîn-i hâcette tebdil bile, vâzı'ına tahkir demek değil, belki tahsindir" diyor⁹. Ebüzziya'nın buna verdiği cevapta, eski fikirlerine ilâve mahiyetinde birşey yoktur; ancak evvelce kaydettiklerini, misallerini zenginleştirmek suretiyle, daha kuvvetle müdafaaya çalışılmıştır¹⁰.

⁸ *Terakki* gazetesi, Nu. 193, 23 Rebi'll., 1286, 2 Ağustos, 1869, Nu. 194, 3 Ağustos, 1869; Nu. 195, 4 Ağustos, 1869, "Şûra-yi Devlet mülâzimlerinden Tevfik Bey tarafından vârid olan varakadır".

⁹ "Hurûf-ı Osmaniye'nin islâhına dair bâzı mütalâat ve muhakemâtı şâmil matbaamıza gelen varakadır" (*Terakki*, Nu. 196, 26 Rebi'll., 1286 — 5 Ağustos, 1869).

¹⁰ "Hurûfa dair Tevfik Bey tarafından gelen varakadır" (*Terakki*, Nu. 202, 14 Ağustos, 1869).

Terakki gazetesi harflerimizin islâhı meselesine dair imzasız bir varakayı neşretmemiş, varaka sahibi, bunu, bir lâhika ile *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* gazetesine göndermiş,¹¹ böylece iki gazete arasında yeni bir münakaşa başlamıştır. *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* Ebüzziya'nın *Terakki* gazetesi ise Hayreddin Bey'in fikirlerini müdafaa etmektedir. Bu arada Arap ve Lâtin harflerinden hangisinin daha kolay okunmağa müsait olduğu meselesi de ele alınmıştır. *Terakki*'de Arap harflerinin okuma-yazma hususunda vakit kaybına sebep olduğu, birçok kelimelerin karine ile de okunamadığı, tabî' bakımından doğurduğu müşküller, Avrupa'da tatbik edilen tarzda telgraf muhaberesine elverişli olmadığı, mahzurları mayanında zikredilmiş,¹² *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te ise, bu fikirlerin aksi iddia olunmuştur¹³. *Terakki* gazetesinin, bu mevzuda birçok mektuplar alındığını fakat bunların eskilere birşey ilâve etmediğini bu münasebetle neşrine de lüzum görülmediğini kaydinden sonra münakaşa, hiçbir netice vermeksizin sona ermiştir.¹⁴ *Ceride-i Havadis*'in ısrarla müdafaa ettiği, Arapça kelimelerin, Arap harflerinden başka bir harfle yazıldığı takdirde Arap gramerinin alt-üst olacağı, harflerimizi değiştirdiğimiz takdirde, Arapça kelimeleri de dilimizden uzaklaşturmağa mecbur kalacağımız meselesidir.¹⁵

¹¹ "Matbaamıza vürud eden varakadır" (Nu. 1218, 19 Ağustos, 1286).

¹² *Resm-i hatt-ı Osmanî* (Nu. 209, 24 Ağustos, 1869). Bu makalenin bir fıkrası münasebetiyle, *Hürriyet* gazetesinin *Reybu'l-mumîn* başlıklı sütununda Namık Kemal tarafından yazıldığı muhtemel şu yazıya rastlıyoruz: “Bir vakittenberi bizim hat-tumuzun islâh ve tebdili üzerine İstanbul gazetelerinde birçok makaleler yazılmak-tadır; hattâ bu de'â'a *Terakkî* gazetesi dahi bu bâbta olan mütalâasını meydana koyup, hatt-ı hâziradaki şü'ûbetleri ta'add sırasında *Kürk, kürek, görîn* كورك، كورك، كل اجد چشمه منين ايچ كلاب كورك kelimelerindeki müşabihet-i resmîyeyi ve bir de كلاب كورك کلاک کلاک آسا صوری kelimelerindeki iltibas-ı garibi iradeder. Bu fıkra havâi olan nüshadan bir gün evvel çıkan numarada *Milliyet* ünvanı ve Hayreddin imzası ile dercettiği ma-kalede ise, zikrolunan iltibâsattan daha tuhaf şu ibare yazılmıştır: *Dünyada hiçbir millet yoktur ki bidayetinde te'sis ettiği usûl-i idareyi kat'iyen ta'dil ve tebeddül-i zamana göre tenvif ve telbis (تلبين) etmeksizin def-i ihtiyaç edebilmiş olsun.* İşte bu makûle iltibasat ve hususiyle islâm-ı örf olmuş bazı ta'birat her lisanda bulunabileceğinden, bunun için bâzılarının uğraştığı gibi yazımızın kaldırılması düşünüleceğine, Hay-reddin gibi ağzından çıkanı kulağı işitmeyenlerin kaldırılmasına sarf-ı himmet olursa dahâ ma'kûl olur” (Nu. 63, 6 Eylül, 1869).

¹³ Nu. 1225, 30 Agosto, 1869.

¹⁴ *Resm-i hatt-ı Osmanî, Terakkî*, Nu. 217, 4 Eylül, 1869; *İmlâ-yi Osmanî*, ayn. gazete, No. 222, 11 Eylül, 1869.

¹⁵ "Matbaamıza vürud eden varakanın aynıdır" (*Rûznâme-i ceride-i havadis*, No. 1232, 8 Eylül, 1869; bu yazının devamı için Bk. Nu. 1233, 9 Eylül, 1869).

Arap harflerinin, islâh veya tadili hakkında cereyan eden münakaşalar sırasında, Münif Paşa'dan sonra Melkum Han, Namık Kemal, daha sonra *Terakkî* ve *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*'te neşredilen makalelerde, basım cihetinden meydana getirdiği güçlükler üzerinde durulmuştur. Şinasî, 1869'da Avrupa'dan döndükten sonra bu meseleyi ele almış, harflerin gerek dizilişinde, gerek kasalara dağılışında, gerek döküm masrafını eksiltmek bakımından hasıl olan güçlükleri önlemek için, adetlerini azaltmağı düşünmüştür.

Arap alfabesi esas itibariyle yirmisekiz harften ibarettir; fakat bunlar ayrı ayrı değil, bitişik olarak yazıldığından, her harf kelimenin başında, ortasında, sonunda başka başka şekillerle gösterildiğinden, basım sahasında bu harflerin sayısı dört-yüze kadar yükselmiştir. Basımda kullanılan harflerin sayısını Şinasî, Farsça kelimelere mahsus harfler de dahil 112'ye indirmiştir. Kendisinin *Divan'ını*, *Tercüme-i manzume'sini*, *Durub-ı emsal-i Osmaniye*'sinin ikinci baskısını, örnek olmak üzere, bir hattata yazdırıp, bizzat hâkkettirdiği, havalarını hazfederek sayısını azalttığı bu harflerle bastırmıştır.

IV.

ARAP HARFLERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA NAMİK KEMAL'İN FİKİRLERİ

Kemal, gazetecilik hayatına atıldığı zamandan başlayarak önce *Tasvir-i Efkar*'da, daha sonra *Hürriyet* ve *İbret* gazetesindeki makalelerinde, neşriyattan menedildiği vakit de hususi mektupları vasıtası ile daima Arap harflerinin islâhını müdafaa etmiş, bu harflerin değiştirilmesinin, bilhassa Lâtin harflerinin kullanılmasının aleyhinde bulunmuştur.

Kemal'e göre, herkes için *Kur'an*'ı okuyabilmek elzem olduğuna, doğru yazabilmek için Arapça'nın sarfını olsun bilmek lâzım geldiğine göre, Arap harflerinin öğrenilmesi mübrem bir ihtiyaçtır; şu halde Türkçe için başka harf tertibi, abes ile iştigalden başka birşey değildir. Arap harflerini okumayı, yazmağı tabî meselesini güçleştirdiği için değiştirmeğe tarafdâr bulunanlara da şu cevapları verir: Harfler arasında hareke, diğer ta'birle sesli harflerin bulunmaması okumağı güçleştirmez; çünkü okumağı kolaylaştıran harfler değil, kelimenin yazılış şekli ile ülfettir. Telâffuzu bilinen bir kelimenin okunabilmesi için, yazının harekeli olup olmamasında hiçbir fark

yok gibidir. Ancak hasisimlerin doğru okunabilmesi için, birer hareke istimal edilebilir; bu kâfi iken, bütün harflerin değiştirilmesi gibi çok müşkil birşey nasıl ihtiyar olunabilir? Arap alfabesindeki *se* (ث), *hı* (خ), *zel* (ذ), *dad* (ض), *zı* (ظ), *'ayn* (ع) harfleri Türkçe'nin bünyesine uymaz; *ha* (ح), *sad* (ص), *tı* (ط) harfleri ise *he* (ه), *sin* (س) ve *te* (ت) harfleri ile aynı sesi verir. Türkçe'de imlâyı güçleştiren bu fazla sesleri kaldıracak olursak *fâiz* (فائز ve فائض) gibi mânaları başka olan kelimeleri aynı şekilde yazmağa mecbur kalacağız; bu ise sesli harflerin yazılmamasından daha mahzurlu bir hal tevliid eder. Türkçe'de bulunmayan bu sesler bırakıldığı takdirde, alfabenin değiştirilmesine lüzum kalmaz; esasen imlânın güçlüğü, bir milletin maarif sahasında yükselmesine mâni teşkil etmez; 'Fransız lisanı imlâca belki Türkî'den su'ûbetli iken, anınla mütekellim olan milletin tahsiline su'-i te'siri olmadıktan başka, bayağı Avrupa'ca lisan-ı umumî hükmüne girmiştir". Arap harflerinin matbuatca mahzuru da değiştirilmesini mûcip değildir; çünkü tab'olunan yazı, bir kişinin elinden çıkmaz, bu yüzden harflerin birkaç yüz parçadan ibaret olması, basım ve tertip işinde zaman sarfına sebep olamaz.¹⁶ Görülüyor ki Kemal, Lâtin harflerinin kabûlünü reddederken, yaşadığı muhitin şartlarını da gözönüne almış, herkes için *Kur'an*'ı okuyabilmek, doğru yazabilmek için de Arap sarfını bilmek elzem olduğunu ve dilimizde mevcut Arapça birçok kelimelerin yazılmasına Lâtin alfabesinin kifayetsizliğini ileri sürmüştür.

1878'de, Meclis-i meb'usan'da Sivas meb'uslarından Mehmed Ali Bey'in maarif mes'elesine temas eden lâyihası dolayısıyla şiddetli münakaşalar cereyan etmiştir¹⁷. Neşriyattan men'edilmiş ve Midilli'de sürgün bulunan Kemal, muhtelif hususi mektuplarında, ma-

¹⁶ Kemal'in *Usûl-i Tahsilin Islâhına Dair* başlıklı bu makalesi, girişten sonra, *Kıraet Bahsi*, *Tahrir Bahsi*, *Tabı' Bahsi* ve *Netice* olmak üzere üç kısımdır (*Tasvir-i efkâr*, Nu. 403, 26 Safer, 1283 — 10 Temmuz, 1866). Bundan evvel aynı gazetede, Cemiyet-i tedrisiye'de tatbik edilen yeni tedris usûlleri sayesinde, talebenin altı ayda harekesiz ahlâk risalelerini okumağı öğrendiğinden bahseden bir yazıya (Nu. 400, 15 Safer, 1283—29 Haziran, 1866), *Courrier d'Orient*'tan naklen Sıbyan mekteplerinin çoğaltılacağından, yeni usûllerin tatbik edileceğinden bâhis bir makaleye de rastlıyoruz (Nu. 402, 22 Safer, 1283 — 6 Temmuz, 1866).

¹⁷ Zabıtları *Ceride-i havadis*'te neşredilmiştir (Nu. 3654-3656, -14-16 Rebi'l., 1295 — 19, 21 Mart, 1878).

arifin neşri için tahsil tarzının islâhı, dolayısıyla Arap harflerinin değiştirilmesi meselesine sık-sık temas eder. Bunun sebebi biraz da Arnavutlar'ın Arap alfabesini değiştirme temayülleridir; bazan da muhatabının mektubundaki bir imlâ yanlış kullanılan harflerin mahzuru üzerinde fikirlerini beyana vesile teşkil etmektedir. İşte şimdi Kemal'in harf islâhına ve Lâtin harflerinin kabulü meselesine dair hususi mektuplarında müdafaa ettiği fikirlerden bahsedeceğiz.

Kemal'in, Arap harflerinin islâhı, Lâtin harflerinin Türkçe'ye ne dereceye kadar tatbiki mümkün olduğuna dair en mufassal fikirlerine, Menemlizâde Rifat Bey'e yolladığı 8 Ağustos 1878 (4 Şaban 1295) tarihli mektubunda rastlarız: "Tebdil veya islâh-ı hat meselesi, âlem-i neşriyata girdiğim gündenberi meydan-ı bahse atılmış şeylerdendir. Buna dair *Tasvir*'de, *İbret*'te, *Hürriyet*'te benim de birkaç bendim var idi. Şimdi sen de ortaya bir mesele çıkardın; ol bâtta olan fikrimi hulâsaten beyan edeyim. Hattın islâhı için Lâtin hurefatını bizim lisana almak, Firenk elbisesi giymeği mülkün islâhına medâr olur zannetmek kabilindendir. Evvelâ, Lâtin hurefi ile *sad* (ص), *dad* (ض), *tı* (ط), *zı* (ظ), *zel* (ذ), *cim* (ج), *çim* (چ), *je* (ج) harflerini nasıl yazacağız? *Sad*, *dad*, *tı*, *zı*, *zel* bizde telâffuz olunmuyor, ne lüzum var, kaldırırırız denilecek ise, imlâ-yı Arab'ı bozmak şöyle dursun, lisanımızda *zâhir* (ظاهر), ve *zâhir* (زاهر), *fâiz* (فائز), ve *fâiz* (فائز) gibi yalnız siyak-u sibak karînesi ile okunacak birkaç bin kelime peyda etmiş oluruz. Haydi bu belâyâ katlanalım; Lâtin hurefi kullanan kavimlerden hiçbirinin lisanında, hem *cim* (ج), hem *çim* (چ) hem *je* (ج) harfleri mevcut değil; mah'ud *g* ile *j* harflerini bu üç telâffuzun hangisine taksim edeceğiz?

Lâtin harflerinde bir *c*, bir *s*, bir *k*, bir *g* var; bizim ise *se* (ث) ile, *nun* (ن) ve *yâ* gibi okunan *kâf*'lar istisna olunduğu halde bir *fe* (ف), ve bir *sin* (س) ile bir *kâtib*'deki, bir *değilim*'deki bir de *Tanrı*'daki *kef* (ك) harflerine ihtiyacı var; haydi *c*, *fe* (ف), *es* (s) itibar olunsun; *k*, *g* harflerini bu üç nevi *kâf*'e nasıl bedel tutacağız? *Gayn* (غ), hangi harf ile ifade olunacak? *H*, *he*, *ha*, *hu* (ح، ه، خ) harflerinden hangisine bedel kullanılsa, iki harf açıkta kalıyor; onlar

ne ile ifade olunacak? Lâtince'de hecelerden başka yalnızca ondokuz harf vardır; bizim lisanımız ise, harekeden ma'da otuziki harfe muhtaç.. Bu halde ne yapacağız? Lâtin harflerini biribiri ile terkip ederek mi esvât-ı lisan hasıl edeceğiz? O halde düşün: Hurûfunun sülûsânı iki harften mürekkep ve hareketleri yazı arasında olan bir lisan ne kadar güç, ne kadar ağır yazılır; ne kadar da mashara birşey olur..

"Saniyen, soldan sağa yazılan hat, daha seri yazılır demişsin. Niçin? Ben ömrümde benim Türkçe yazdığım kadar süratli yazı yazan Firenk görmedim. Bu tecrübe sana stinografıktan geliyorsa, yanlış bir fikre zâhib olursun. Bir kerre merak etmiş, Türkçe bir stinograf tertibi yapmışım; anınla tekellüfsüzce, dakikada seksen kelimeden ziyade yazmak mümkün olurdu.

"Salisen, soldan sağa yazmak, bizim için diz bükülemeyecek derecede dar pantolon giymeğe benzer: köylerimizde, hattâ evlerimizde kanepce bulunmadığı gibi, yazıhâne de yoktur. Bizde her mektup yazacak adamın, omuzunda bir masa taşınması mümkün midir? El üzerinde soldan sağa nasıl yazı yazılır? Hükemânın, islâhatı milletin ahlâk ve istidadına tevfiik etmek lâzım gelir dedikleri, bu türlü teferruâtı düşünmek mânâsınadır.

"Râbi'an, Lâtin hurufu kullanılan milletlerde, bir adam onbeş-yirmi gün içinde her gördüğünü okuyamaz, hele imlâ müşkilâtı bizden ziyade olduğundan, bildiğini yazabilmesi senelerce uğraşmağa ihtiyaç gösterir. Fransa üdebasında bir kelimenin *c* veya *s* ile yazılacağında tereddüd edenler çoktur. Meşhur Thiers bile, imlâ için *hem lûgat kitaplarının, hem de mürettiblerin esiriyiz* der idi. Lâtin hurufu kullanan milletler, onbeş-yirmi gün içinde her gördüğünü okur diyorsun. Tecrübesi kolay.. Lâtin hurufu ile bir *Çemken* (چمكن) köyü yaz. O hurûfa âşına olan kavimlerin hangisine gösterir isen göster, eğer senin *Gladstone* telâffuzu kadar garip okumazlar ise, o vakit haklı olabilirsin. Ne hâcet, *Gladstone* İngiliz'dir; ismi de İngiliz telâffuzu ile *Gladeston* değil, *Gladsten*'dir, Fransız Gladston okuyor; biz de anları takliden *Gladston* okuyoruz.

"Hâmisen, milletin terakkîsi, maarifin tashihi ile hâsıl olur; maarifin tashihi ise, bizim hat ve imlâ ile kaabil olamaz; öyle ise bizim hat ve imlâ ile, milletin terakkîsi kaabil olamaz" diye bir kıyas-i fâsid tertip etmişsin. Kıyasının fesadı da herkesin okumak-

yazmak bilmesine maarif nâmı vermektir. Zannetmişsin ki maarif, herkesin okuyup yazmasından ibarettir. Heyhat. . Maarif-i umumîyeye mâlik olan Amerika, Almanya gibi milletlerde, herkes yalnız okuyup yazma bilmiyor; en ednâ bir köylü, bizim Harbiye'de okunan derslerin onda sekizini tahsil ediyor. Hele Almanya'da, o tahsilden fazla, birkaç lisan da öğreniyor. Maarif-i umumîyeye mâlik olan yerlerde, lâ-ekal yedi sene mektebe gitmemiş adam yoktur. Fransa muharebesinde Almanyalılar bir onbaşıya sekiz suvarî verir, ordu-dan yirmi saat öteye gönderirler idi. Herifin koynunda topografya haritaları, yanında iktizâ eden rasad âletleri mevcut olduğundan gider, keşfiyatı icra eder idi. Maarif böyle teammüm eder. Herkesin biraz yazı okuması, iki kelime yazması marifet kazanmak değil, ufacık bir gözlük, kısacık bir kalem satın almak kabilindendir.

"Almanca bilmem; fakat biraz İngilizce okudum. Yakînen bilirim ki İngilizce'yi doğru okumak, bizim yazıyı okumaktan kolay değildir. Ya o hat, o imlâ ile Amerikalılar niçin bugün dünyanın en mu'ârif-mend halkı olmuşlar? Söyleyeyim: Pek bedihî iken güç akla gelir birşeydir ki okumak melekesi, hurûf ve harekâtın iânesinden değil, eşkâl-i kelimât ile ülfet-i nazardandır. Hiçbirimizin yazı okurken kelimelerin harflerine dikkat ettiğimiz yoktur; eksik veya yanlış yazılmış kelimeyi de, hiç sehvi görmeksizin doğruca okuyoruz. Bu ülfet-i nazar, senelerce kitap okumak ile hâsıl olur. Hiç gazetesi, kitabı filânı olmayan bir yazıyı, turalım ki alay mekteplerinde ta'mim etmişiz. Çıkacak neferler, köyüne gittiğinin birinci ayı öğrendikleri yazıyı unutacaklarından ve unutmayıp da sitayişinde bulunsalar bile, kendileri yazdıkları şeyleri bile, ülfet-i nazarın fıkdanı ciheti ile tabii heceleyerek okuyacaklarından ve halbuki İmam Efendi, *Aşık Garib* hikâyesini selme'h-üs'selâm kıraete muktedir olduğundan, yazının suhuletini kimseye anlatamayacaklarından kat'â şübhe olunmasın. Maksat ta'mim-i maarif ise, çocukları yedi sene okutacak mektep yapmalı; öyle mekteplerde ise bizim hat ve imlâdan birkaç kat gücü ile bile ülfet-i nazar hâsıl etmeğe zaman-ı tahsil kâfidir. Biz böyle mektepler yapamayız denilmesin, ister isek yaparız. Amma, mücerred yapmağa muktedir değil isek, işte o zaman terakkîden kat'-ı ümid etmek lâzım gelir.

"Hurûfu hiç mi islâh etmeyelim? Bilâkis, en ziyade islâhı tarafında bulunanlardan biri benim; fakat ta'mim-i maarife esas tutarak değil. . Tahsili biraz teshil için hurûfun islâhında benim dü-

şündüğüm yolu ise, bugün bir gazete vücûde getirebilir. Gazetecilik ettiğim sırada kapanmaktan, lâğvolunmaktan, iğtirabtan, nefyden vakit bulabilse idim, şimdiye kadar vücûde gelmiş gitmiş idi.”¹⁸

Lâtin harflerinin dilimize tatbik edilip edilemeyeceği hakkında bir makaleyi andıran bu hususî mektubunda, lisanımızdaki yabancı kelimelerin Lâtin harfleri ile ifade edilemeyeceğini misallere dayanarak anlatmağa çalışan Kemal, bir milletin kültür seviyesinin yükselmesinde okunması ve yazılması kolay bir alfabeye malik olmasının o kadar mühim rolü bulunmadığını da müdafaa etmektedir. Yalnız Menemenli Rifat Bey’e değil, Binbaşı Ömer Bey’e gönderdiği¹⁹ mektuplarında da Arap alfabesinin islâhı ve değiştirilmesi üzerinde durduğu, yine Rifat Bey’e mektuplarından anlaşılıyor. 24. VIII. 1878 (25 Şaban 1295) tarihli, Midilli’den yolladığı mektubunda, “Gelelim islâh-ı hat mes’elesine. . Bilirsin ki ben islâh-ı hattın aleyhinde değilim; yalnız Lâtin hurûfunun kabulüne ne lüzum ne de imkân görüyorum. Bu fikrimin esbâb-ı mûcibesini de sana olan birkaç mektubumda oldukça tafsîl etmiş ve islâh-ı hurûfu iltizam edenlerce bu bâbta vârid olabilecek mütalâalar için bahse hazır bulunduğumu dahi söylemiştim. Ömer Bey, varakasında benim bu mütalâalarımı müteallik bir söz söylemiyor; yalnız Arap ve Türk ve Arnavud ve Kürd ve Lâz kavimleri ile beraber, akvam-ı mevcûde-i mütemeddinenin sûret-i telâffuzlarını tıbkı tıbkına yazmağa muhtaç olduğumuzdan ve bunun çaresini ise, ya mevcut olan hurûfu islâh etmeğe veya Lâtin hurûfunu esas ittihaz ile, terkip tarikından başka bir suretle harfler ederek anı kabul etmeğe münhasır bulunduğundan bahsediyor da, ikinci şıkkı daha ziyade kabule şayan bulduklarını söylüyor. Evvelâ anlayamam ki biz kâffe-i milel-i mütemeddinenin ve bizde mevcut olan akvamın her söyledikleri lâkırdıyı aynı aynına yazmağa neden muhtaç oluyoruz? Türkçe hurûfu ile Fransızca mektup veya Lâzca kitap mı yazacağız? Her kavmin telâffuzunu aynı aynına muktedir, dünyada hangi lisan vardır? Tebdil-i hurûfa din-ü millet ve akl-ü imkân nâmına bin taraftan ika olunacak müşkilâtı, bir hayal-i muhali kisve-i imkâna sokmak

¹⁸ Kemal’in bu mektubunun aslı kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu’ndaki evrakı arasındadır (Nu. 1).

¹⁹ Yâveran-ı harb-i mülûkânenen Binbaşı Ömer Bey, Türk-Rus harbi mağlûbiyetini müteakip muhakeme altına alınmış ise de, afvolunarak askerî hizmete iade edilmiştir (*Ceride-i havadis*, Nu. 3725, 9 Haziran, 1878).

için nasıl ihtiyar edebiliriz? Vaktiyle Çerkesce için elifbâ tertibine kalkıştılar; esvatının kâffesini tasvir için, yetmiş harf kifayet etmedi. Ağzın, burunun mehâric-i esvatından çıkan her nevi sesi aynı ile ifade için yapılacak elifbâ, Çin hurûfatından pek de az olmaz zannedirim. Başka lisanlardaki kelimelerin aynıyle yazılmasında bizim için ne muhassenât olacak? Amma, Osmanlılar bu hurûfat sayesinde *Lord'u Leved, Prens'i Pernes* okuyorlar imiş, ne yapalım; Avrupalılar *Muhammed'i Mahomed, Mescid'i Moske* okuyorlarmış; bununla maarifleri tenakus mu ediyor?

“Güzel amma, her kelime doğru okunsa daha hayırlı olmaz mı? Şübhe yok. . Fakat her kelimeyi her zaman doğru okuyacağız diye 380 harfli bir elifbâ yapacak olursak, edilecek hayır, öldürülecek kurbağanın bir turnağına değmez olur. Hülâsa biz, tebdil-i hurûfa muhtaç isek, Osmanlı lisanını doğru okumak için muhtacız; başka lisanları doğru okumak için değil. Sâniyen, bu maksada vüsûl için Lâtin hurûfunu almak, bizim hurûfu islâhtan eslem değildir; bizim hurûf islâh olunur ise, bizim lisanı, Lâtin hurûfundan daha eslem bir hâl ile yazabilir. Buna delilim ise, sana yazdığım mektuplar ile *Ibret*'in bendleridir. Anlara bir kerre bakılsın da, gerek esas ve gerek teferruâtâ dair bir itiraz var ise meydana konulsun; her türlü bahse hazırım”²⁰ cümleleri ile, bir evvelki mektubuna ilâve olarak, bilhassa Osmanlı tabiiyetinde bulunan ekalliyetlerle birlik temini için de Lâtin harflerini kabulü müdafaa edenleri reddeder; çünkü ona göre ittihadı temin eden alfabe değil, lisandır. Bir başka mektubundaki “Ömer Bey tebdil-i hurûf mes'elesinde ne söylese haksız çıkacak. Vaktiyle Araplar girdikleri yerde lisanlarını ta'mim etmişler; hâlâ Arabistan'da hangi milletten olursa olsun, mevcut olan Araplar'ın cümlesi araplılığı dünyada herşeye takdim ediyor. Biz lisanı iltibas kuvveti ile, Bulgarlar da İslâvlar fikrini büyüde büyüde bu hâle getirdik. Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçe'den ma'dâ kâffesini mahvetmek iktizâ

²⁰ Kemal'in bu mektubu kendi el yazısı ile, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrakı arasındadır (Nu. 16); bu mektubun bir başka fıkrasında, “Huruf mes'elesi yukarıda geçti; fakat şurasını tekrara mecburum ki, ağızdan çıktığı gibi yazı yazılmaz; çünkü kelime, herkesin ağzından başka türlü çıkar. Her köy halkı için bir başka harf ve meselâ bizim Hayri için bir başka elifbâ tertip etmek mümkün midir? Ha, Hayri dedim de hatırıma geldi; Tevfik de anın gibi harf yer mi?” deniliyor.

ederken, Arnavudlar'a, Kürdler'e, Lâzlar'a birer alfabe ta'yini ile, ellerine şakak için bir silâh-ı mânevî mi teslim edelim? Almanya hükemâsından meşhur Leibniz, *bana bir güzel elibfâ, sana bir güzel lisan ve o kuvvet ile bir güzel millet yapayım* demiş. Lisan, bir kavmin diğerine inkılâbını men için, belki diyanetten bile daha kuvvetli bir seddir; bize ise, ittihad fikrine çekilen sedleri kuvvetleştirmenin hiç lüzumu yok" satırları bu münasebetle yazılmıştır ²¹.

Memleketimizde Arap alfabesi yerine Lâtin harflerinin kabulü düşünülürken, bunun ekaliyetler için de faydalı olacağına temas edilmesinin sebebi, Osmanlı imparatorluğuna tâbi bazı unsurlar, meselâ Arnavutlar arasında kendi lisanlarını yayma ve aralarında birlik temini maksadı ile yeni bir alfabe kabulü temayülüdür. Nitekim, 30 Eylül, 1879 'da teşekkül eden Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudîye, nizamnâmesinin başında, "Akvam-ı mütemeddinenin kâffesi kendi lisanlarını yazıp okumakla medeniyete nâil olmuş ve kendi lisanlarını yazıp okumayan akvam zulmet-i cehl-ü vahşette kalmıştır. Arnavudlar dahi şimdiye kadar kendi lisanlarını yazıp okumadıklarından böyle bir hâlde kalıp, 3000 senedenberi elsine-i ecnebiye ile istihsal-i medeniyet uğrunda sa'yleri dahi beyhude giderek hiçbir fayda görememişlerdir. İşte bu hâli görenler, bu lisanın okunup yazması lüzumunu dahi anlamakla, işbu cemiyetin teşkiline ihtiyaç görüyorlar" cümlelerine yer verilmesi, Arnavutlar'ın alfabelerini değiştirme temayülünün fiilen tatbikini gösterir ²². Kemal bu fikirlerin henüz tatbik sahasına konulmadığı sırada yazdığı mektup-

²¹ Kemal'in bu mektubu da Türk Tarih Kurumu'ndaki evrakı arasındadır (Nu. 390).

²² Nizamnâme, *Mecmua-i ulûm*'da neşredilmiştir; mecmua adına yazılan mütalâanâmede, yeni harfler ihtira veya kabul olunması tasvip edilmiyor; bu münasebetle Münif Paşa'nın yukarıda zikrettiğimiz nutku, Ahundzâde'nin takdim ettiği harfler dolayısıyla Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Sadaret'e sunduğu takrir, "Keyfiyet yalnız Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin 'adem-i kabulünde kalmayıp, bâzı zevat tarafından dahi haklı-haksız itirazlara uğramış ve nihayet Reis-ül üdebâ hazretleri canib-i samilerinden *Kıraet ve İmlâ* ünvanlı şu iki bend-i mahsus yazılmıştır" kaydı ile, bir makale neşrediliyor; Bu, bazı kısımları çıkarılmış olmakla beraber, Namık Kemal'in, *Hürriyet*'te neşrettiği Melkum Han'a cevabıdır (Nu. 3, 1 Muharrem 1297). *Mecmua-i ulûm*'daki *Meşveret*, imlâmızın islâhı hakkında bir makaledir (Nu. 2, 15 Zi'lhicce, 1296). *Aklâm-ül akvam* başlıklı ve Tahsin imzalı makale ile Ebüzziya Tevfik'in *Mektepsizlikten Görülen Belâ ve Mekteplerin Vücûb-ı islâhı* başlıklı makalesi de tahrir, imlâ ve tedris usûllerinin islâhına dair ve Arap harflerinin islâh ve değiştirilmesi meselesi ile az-çok alâkalıdır (Nu. 1, 1 Zi'lhicce, 1296).

larında, meselâ, yine Rifat Bey'e yolladığı 13.XI.1878 (16 Ramazan 1295) tarihli mektubunda, "Tebdil-i hurûf mes'elesinde, yine bir alay gevezelik söylemişsin. Bizim hatt-ı hurûfu, Arnavudlar'ın, filânların lisanlarını yazacak kadar ta'mim etmekten ne istifade edeceğiz? Başımıza bir Arnavud, Lâz kavmiyeti çıkarmak mı? Ta'mim-i lisan, bundan sonra kaabil değildir, diyorsun. Vâkıa Rumlar'a, Bulgarlar'a bizim lisanı ta'mim etmek kaabil değildir; fakat Arnavudlar'a, Lâzlar'a, yâni Müslimler'e ta'mim etmek pek kaabilirdir. Oralarda münasib yolda idare olunur mektepler yapılır ve hattâ bizim o nâkı Maarif nizamnâmesinin hükmü icra olunur ise, yirmi sene sonra Lâzca, Arnavudca bütün bütün unutulur. Yazısız, kitapsız lisan, köksüz ağaca benzer; tehavvülât-ı rûzgâra dayanmak kaabil değildir. Akvam-ı kadimede de kaybolmuş birkaç yüz lisan biliyoruz. Bizim için maksad, harfimizi kendi lisanımızı doğru yazacak bir hâle getirmektir; Arnavudca'yı, Lâzca'yı, Çingenece'yi filânı değil" demesi,²³ Lâtin harflerinin memleketimizde kabulü istenilirken ekaliyetlerle ittihadı da bu alfabenin kuvvetlendireceği fikrine karşılıktır.

V.

EBÜZZİYA TEVFIK'İN MÜTALÂALARI VE İTTİHAZ ETTİĞİ TABİ' HARFLERİ

Ebüzziya'nın, o zaman kullanmakta olduğumuz Arap harflerinin değiştirilmesi aleyhinde neşriyatına sebep, 1884 (1302)'de Mısır'da Mehmed Hasan Efendi tarafından neşredilen risalede, kıraat ve basım işini kolaylaştırmak maksadı ile tertip edilen alfabadir; bu zat, bir sesin muhtelif şekillerle yani muhtelif harflerle ifadesinin, kıraati ve tabî' san'atını güçleştirdiğini gözönüne alarak, bir sesin tek şekil ile ifadesini esas ittihaz, böylece Arapça bir metnin tabî için lâzım gelen 900 harf yerine 28 harfle iş görülebileceğini tavsiye etmiştir. Vaktiyle Feth-Alî'nin tavsiye ettiği tebdil-i huruf meselesinin Mısır'a da sirayetini teessüfle karşılayan Ebüzziya Tefvik, aynı meseleyi ikinci defa canlandıran Melkum Han'ın mektubundan ve buna cevap olarak bir zat tarafından neşredilen makalede "Bu mesele etrafiyle tedkik olunarak, feryadlarla beyan olunan nekayisinin tevehhümâtтан ibaret bulunduğu ve bir-iki işaret ile her türlü mahzurun bertaraf olacağı mükemmelen ta'rif edilmiş olduğu cihetle"

²³ Bu mektup da Türk Tarih Kurumu'nda, Kemal'in kendi el yazısı ile dir (Nu. 15).

bu makaleyi neşirle, kendisinin Arap harflerinin değiştirilmesine lüzum olmadığını anlatan mütalâalarını ilâve edeceğinden bahseder²⁴; nitekim *Mecmua-i Ebüzziya*'da, *İslâh-ı huruf Meselesi Hakkında* —*Bundan onaltı sene mukaddem Melkum Han'a cevaben Kemal Bey'in Londra'da yazmış olduğu mütalâanâmedir*— başlığı ile, bahis mevzuu makaleyi neşirden sonra, kendisinin Arap harflerinin islâhına dair fikirlerini de kaydetmiştir.

Kemal, *vav* harfinin *o*, *ö*, *u*, *ü* seslerini ifadesi okumağı güçleştirdiğinden, aynı harfi ucu yukarıya doğru kıvrık yazarak *o*, ucu aşağıya doğru bükülerek *u*, üzerine bir nokta koymak suretiyle *ö*, altına bir nokta koymakla da *ü* yerine kullanmak mümkün olduğunu yazmıştı. *Yâ* ve *nun* sesini ifade eden *kâf* harfinin altına iki, üstüne bir nokta ilâvesiyle *yâ* ve *nun* şeklinde okunuşunun tesbit edilebileceğini, *Tanrı* kelimesindeki ve Türkçe'ye has bir ses olan *ng* yani genizden söylenilen *kâf* harfinin ise üzerine iki çizgi konulmasının okumayı kolaylaştıracağını, harflerin ifade kifayetsizliğinin böylece önlenilebileceğini kaydeder.

Ebüzziya Tefvik, Kemal'in makalesinde bu iki noktayı kısmen yerinde bulmaz; çünkü *vav* harfinin ucu aşağı ve yukarı kıvrık şekilde yazılması, *Ceride-i askeriye* matbaası tarafından tatbik edilmiş, bu iki şekil bazan yerinde kullanılmayarak, telâffuzu ihlâlâ sebep olmuştur; bu tarzı el yazısında da tatbik zordur. *Vav* harfinin üzerine bir nokta konulursa *o*, iki nokta konulursa *u*, üzerine bir aksan ilâvesiyle *ö*, yine üzerine hemze konulursa *ü* sesini ifadesini hem tabı', hem elyazısı için daha elverişli bulur. Atıf ifade eden *vav*'ları, tefsire mahsus *vav*'lardan ayırdedebilmek için de, üzerine bir çizgi ilâvesiyle yazmağı tavsiye eder. *Kâf* harfinin de üzerine üç nokta ilâvesiyle *nun*, iki çizgi konularak farsî *kâf* halinde okunulması mümkündür. Hulâsa Ebüzziya Tefvik, Arap harflerinin değiştirilmesini lüzumlu bulmaz; mevcut harflere nokta ve çizgilerin ilâvesi sayesinde, bu alfabenin kifayetsizliği tamamiyle önlenabilir. Diğer taraftan Arap harflerinin tabı' san'atı bakımından da mahzurlu olduğu kanaatinde değildir. Esasen Şinasî bu harfleri 112ye indirmiştir. Ancak Ebüzziya, Şinasî'nin hakkettirdiği harfleri beğenmez; "...Merhumun bu hizmeti bizce sitayiş ve teşekküre değer şeylerden değildir; çünkü biz, taba'atte 100 okka hurûf ile her köşe başında bir matbaa açıl-

²⁴ *Yine İslâh-ı huruf Dâvası, Mecmua-i Ebüzziya*, Nu. 42, 15 Rebi'l., 1302.

masını terakkıyat-ı tabâatten addedenlerden değil, bi'lâkis bu sanatın dahi nefaset ve mükemmeliyetini vücade getirmekle beraber, terakkîsini arzu edenlerdeniz. Bunu zikretmekten meramımız, bizim harfler ile dahi 110 nevi ile iş görülebildiğini ve öyle beşyüzlere, altıyüzlere kadar teksir-i enva-ü eşkâl, mücerred nefaset-i temsiliye maksadından tevellüd ettiğini bildirmektir" diyor ²⁵. Şinasî'nin tertip ettiği harflerin şekilce güzel olmadığı fikrindedir. Esasen, harf fazlalığının, basımda güçlük meydana getireceği kanaatinde değildir; bizzat ittihaz ve matbaasında kullandığı harflerin sayısı —noktalama işaretleri de dahil— 519 dur.

Ebüzzıya, harf sayısının fazlalığının, basımda güçlük meydana getimeyeceğini de izah ettiği bu makalesini, "Bizde ne hurûfun tebdili lâzımdır, ne de matbûatımızdaki harfler muhtac-ı tenkihtir. Bâlâda beyan ettiğimiz yolda bazı islâhat-ı cüz'îye ile mükemmel bir elifbâ tertip olunup da, ihtiyac-ı zaman nisbetinde usûl-i tahsil ittihaz olunursa, Rodos'un Medrese-i Süleymaniye'sinde ve Makrıköyü'ndeki Mekteb-i Behramî'de olduğu gibi etfal-i memleket üç ayda, murad edilen sözleri yazmakta izhar-ı iktidar eyler. Mes'ele hurûfta değil, usulün maksada kıfayetindedir. O bâbda Ahmed Midhat Efendi'nin müttehazı olan ve şu iki mektepte mevki-i tatbika konulan usûl-i ta'lîm ise, şimdiye kadar meydana getirilen usûl-i tedrisin en mükemmelidir" cümleleri ile bitirir.

*

Makalemizin başındanberi Arap alfabesi dolayısıyla 1862—1884 yılları arasındaki münakaşalara dair verdiğimiz malûmat gözden geçirilince, bu harflerin değiştirilmesini müdafaa edenlere karşı, islâhı tarafdarlarının ekseriyette olduğu görülür. Birinci zümre Arap harflerinin okuma-yazmağı güçleştirdiğinden, tabı' külfetinden, ekalliyetlerle ittihadı, kültür seviyesinin yükselmesine engel olduğundan değiştirilmesi fikrindedir. Diğer zümre ise, okuma ve yazma memlekesinin kelimenin yazılış şekli ile ülfet neticesinde kazanıldığına göre imlâdaki zorluğun bu işi ve tabı' meselesini güçleştirmedeği,

²⁵ Ebüzzıya, *Mülâhaza* başlıklı bu yazısında, Şinasî'nin Arap harflerini 110'a indirdiğini kaydeder; fakat makalesine ek olarak ve Şinasî *merhumun ba'dettenkih ittihaz ettiği hurûfun envaı ve a'dâdı* serlevhası ile neşrettiği harflerin sayısı 112'dir (*Mecmua-i Ebüzzıya*, Nu. 43, Gurre-i Rebi'll., 1302).

kültür seviyesinin yükselmesi herkesin okuma-yazma bilmesi demek olmadığı, bir memlekette muhtelif zümreler arasındaki ittifadın alfabe birliği değil, dil birliği sayesinde temin edilebileceği, *Kur'an*'ın Arap harfleri ile yazılı oluşu, Lâtin harflerinin dilimizde mevcut Arapça kelimeleri ifade imkânsızlığı, hemen herkesin masa başında ve bir iskemleye oturarak değil, minderde oturup kâğıdı elinde tutarak yazma itiyadında olduğu, bu vaziyette Lâtin harfleri ile soldan sağa yazı yazabilmenin güçlüğü gibi sebepler yüzünden, Lâtin harflerinin kabulü yerine, Arap alfabesinin islâhına taraftar oldukları neticesine varıyoruz.

Türk Tarih Kurumu